

Л.Л. Коваленко, О.В. Овчар, А.Г. Білоус

ВПЛИВ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ НА ЕЛЕКТРОФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ТВЕРДИХ РОЗЧИНІВ $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$ ($Ln — La, Nd$)

У концентраційній області $0.05 \leq x \leq 0.07$ встановлено існування твердих розчинів $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$ ($Ln = La, Nd$), в яких часткове заміщення йонів барію йонами р.з.е. супроводжується утворенням структурних вакансій у підгратці титану. При цьому спостерігається зменшення об'єму елементарної комірки та ступеня тетрагональності структури перовскіту. В області існування твердих розчинів $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$ із збільшенням ступеня заміщення (x) спостерігається зниження температури фазового переходу та зростання максимальної величини діелектричної проникності (ϵ_{max}). При $0.05 \leq x \leq 0.07$ незалежно від йона р.з.е. перехід у спонтанно поляризований стан відбувається нижче кімнатної температури. При цьому синтезовані матеріали демонструють рекордно високу величину діелектричної проникності $\epsilon \approx 12000—16000$ (на частоті 1 МГц) та незначні діелектричні втрати — $tg\delta \approx 2—4 \cdot 10^{-1}$.

Починаючи з відкриття метатитанату барію $BaTiO_3$ у 1942 році [1] ця сполука привертає значний науковий та практичний інтерес. Висока діелектрична проникність ($\epsilon \approx 1000—1500$), притаманна для $BaTiO_3$ [2, 3], зумовлює його широке використання в якості конденсаторного матеріалу, зокрема для створення багатошарових керамічних конденсаторів (БШКК) високої ємності [4, 5]. Величина діелектричної проникності при кімнатній температурі в першу чергу зумовлена сегентоелектричними характеристиками $BaTiO_3$, зокрема його температурою Кюрі (T_C), при якій досягаються максимальні значення ϵ . Відомо, що для нелегованого титанату барію T_C становить приблизно $120^\circ C$ [2, 3]. Раніше було показано, що зміна характеристик матеріалу на основі $BaTiO_3$ можлива при частковому заміщенні в катіонних підгратках $BaTiO_3$. Модифікація структури $BaTiO_3$ може призводити до зміщення температури Кюрі в область кімнатних температур, що спостерігається, наприклад, у твердих розчинах заміщення типу $Ba_{1-x}(Ca,Sr)_xTiO_3$, $BaTi_{1-x}(Zr,Sn)_xO_3$ [4, 6]. При цьому досягаються високі величини діелектричної проникності ($\epsilon \approx 5000—8000$) [5]. Проте для практичних застосувань необхідні матеріали з більшою величиною ϵ (≥ 10000). Крім того, синтез матеріалів на основі $BaTiO_3$ пов'язаний з можливістю часткового відновлення кераміки, що суттєво знижує її діелектричну проникність та електроізоляційні властивості [4, 7]. Відновлювані властивості $BaTiO_3$ можна понизити за рахунок введення в склад матеріалу легуючих акцепторних добавок, таких як MnO , Cr_2O_3 , CaO [4—6], або оксидів р.з.е., таких як Y_2O_3 , Ho_2O_3 , La_2O_3 [7, 8]. В останньому випадку при певному співвідношенні концентрації добавок можливе утворення так званої “зернистої” (core-shell) структу-

ри, яка приводить до стабілізації матеріалу. Авторами роботи [8] на прикладі $BaTiO_3$, легованого La_2O_3 , було показано, що часткове заміщення барію лантаном, яке супроводжується утворенням вакансій у кристалографічних позиціях титану, може приводити до значного збільшення величини діелектричної проникності, вимірної при кімнатній температурі [9]. При цьому спостерігається майже лінійне зміщення температури Кюрі в область низьких температур. Високі значення діелектричної проникності були отримані авторами [9] в результаті спікання керамічного матеріалу в кисневій атмосфері протягом 3 діб. На жаль, в роботі [9] не приведені дані щодо величини діелектричних втрат ($tg\delta$) частково заміщеного титанату барію, що є вкрай важливе з точки зору перспектив його застосування. Можна також очікувати, що при спіканні кераміки на повітрі буде спостерігатись часткове відновлення $BaTiO_3$, що викликати певну деградацію його властивостей. Крім того, важливим є дослідження впливу природи р.з.е. на діелектричні властивості твердих розчинів $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$. Вирішення цього питання з практичної точки зору дозволить оптимізувати хімічний склад матеріалу з метою отримання найвищих значень ϵ та найнижчих $tg\delta$ разом із найбільш слабкою залежністю даних параметрів від температури.

Тому метою даної роботи було дослідження умов утворення твердих розчинів типу $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$, де $Ln = La, Nd$, та їх електрофізичних властивостей (ϵ та tg) у широкому частотному і температурному діапазонах.

Тверді розчини $Ba_{1-x}Ln_xTi_{1-x/4}O_3$, де $Ln = La, Nd$, вивчали при x 0.05 та 0.07. Відповідно до даних роботи [9] у цій концентраційній області можна було очікувати отримання матеріалів з най-

вищим значенням ϵ . Для синтезу використовували оксиди (La_2O_3 , Nd_2O_3 , TiO_2) та карбонати (BaCO_3) кваліфікації ос.ч. Полікристалічні матеріали синтезували в два етапи: на першому проводили попередню термообробку відповідно зважених та гомогенізованих сумішей, на другому — шихту після попередньої термообробки повторно гомогенізували та запресувували в заготовки циліндричної форми з діаметром 5.5 мм та висотою 6—7 мм. Спінання проводили на повітрі при температурі 1300—1400 °C протягом 8 год. Фазовий склад спечених зразків досліджували за допомогою рентгенівського дифракційного аналізу, проведеного на дифрактометрі ДРОН-ЗУМ з використанням CuK_α -випромінювання. Діелектричні параметри синтезованих зразків вивчали за допомогою Q -метрів та імпедансної спектроскопії з використанням імпедансометру Solartron 1260A та програмного забезпечення Smart.

Відповідно до результатів рентгенівського дифракційного аналізу, незалежно від типу йона р.з.е., у дослідженій концентраційній області ($0.05 \leq x \leq 0.07$) утворюються однофазні тверді розчини $\text{Ba}_{1-x}\text{La}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ — на дифрактограмах спечених зразків відсутні рентгенівські рефлекси додаткових кристалічних фаз (рис. 1). Слід відмітити, що порівняно з нелегованим BaTiO_3 (файл PDF # 05-0626) при частковому заміщен-

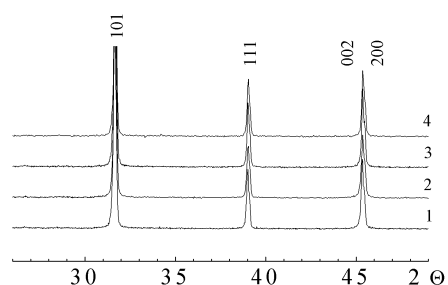

Рис. 1. Рентгенівські дифрактограми, зняті з полікристалічних зразків $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$, спечених при 1400 °C для Ln = La (1, 3), Ln = Nd (2, 4) при значеннях $x=0.05$ (1, 2) та $x=0.07$ (3, 4).

ні барію йонами р.з.е. об'єм елементарної комірки $\text{Ba}_{1-x}\text{La}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ зменшується на 2—5 % з 64.5 до 61—62 Å³. При цьому збільшення ступеня заміщення та зменшення йонного радіуса р.з.е. від La до Nd демонструє тенденцію до подальшого зменшення об'єму елементарної комірки. Проте в цьому випадку зміни знаходяться на межі інструментальної похибки. Невелике зменшення об'єму елементарної комірки, яке спостерігається в твердих розчинах $\text{Ba}_{1-x}\text{La}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$, імовірно, пов'язане з меншим розміром йонів р.з.е. порівняно із йонами барію, а також утворенням вакансій у підгратці титану. Крім того, заміщення барію йонами р.з.е. (La та Nd) приводить до помітного зменшення ступеня тетрагональності елементарної комірки титанату барію (рис. 1). В усіх досліджених твердих розчинах на відносно малих кутах ($2\Theta = 20\text{—}60^\circ$) рентгенівські рефлекси практично співпадають з аналогічними рефлексами кубічного BaTiO_3 (# 31-0174), зміщеними на 0.5 градуса на шкалі 2Θ в напрямку вищих кутів.

Результати дослідження основних діелектричних характеристик (ϵ та $\text{tg}\delta$) в діапазоні частот від 10^2 до 10^7 Гц твердих розчинів $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ представлені на рис. 2, з якого видно, що для всіх досліджених складів характерна значна дисперсія діелектричної проникності. Величина ϵ змінюється від величин $\epsilon \approx 45000\text{—}150000$ на низьких частотах ($10^2\text{—}10^3$ Гц) до 5000—15000 на частоті 10^6 Гц. Зменшення величини діелектричної проникності з частотою пов'язане із зменшенням частки релаксаційного вкладу в загальну величину поляризації, що супроводжується появою характерних максимумів на частотних залежностях тангенса кута діелектричних втрат (рис. 2) [10]. Слід відмітити, що в усіх досліджених твердих розчинах діелектричні втрати демонструють тенденцію до подальшого збільшення з частотою, що зумовлене перевагою резонансного поляризаційного вкладу (рис. 2). На частоті $1\text{—}2 \cdot 10^6$ Гц, незалежно від хімічного складу досліджених твердих розчинів, величина їх діелектричних втрат знаходиться в межах $\text{tg}\delta = 0.05\text{—}0.2$. При збільшенні ступеня заміщення (Ln = La, Nd, $x=0.07$) діелектричні втрати твердих розчинів суттєво зростають, досягаючи значень $\text{tg}\delta = 0.8\text{—}1.0$ на частотах, вищих за 10^6 Гц. Значення ϵ та $\text{tg}\delta$, визначені при кімнатній температурі на частоті 10^6 Гц, приведені в таблиці. З таблиці та рис. 2 видно, що при рівних концентраціях йонів заміщення (Ln або Nd) у випадку Ln = Nd спостерігаються більш високі значен-

ні барію йонами р.з.е. об'єм елементарної комірки $\text{Ba}_{1-x}\text{La}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ зменшується на 2—5 % з 64.5 до 61—62 Å³. При цьому збільшення ступеня заміщення та зменшення йонного радіуса р.з.е. від La до Nd демонструє тенденцію до подальшого зменшення об'єму елементарної комірки. Проте в цьому випадку зміни знаходяться на межі інструментальної похибки. Невелике зменшення об'єму елементарної комірки, яке спостерігається в твердих розчинах $\text{Ba}_{1-x}\text{La}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$, імовірно, пов'язане з меншим розміром йонів р.з.е. порівняно із йонами барію, а також утворенням вакансій у підгратці титану. Крім того, заміщення барію йонами р.з.е. (La та Nd) приводить до помітного зменшення ступеня тетрагональності елементарної комірки титанату барію (рис. 1). В усіх досліджених твердих розчинах на відносно малих кутах ($2\Theta = 20\text{—}60^\circ$) рентгенівські рефлекси практично співпадають з аналогічними рефлексами кубічного BaTiO_3 (# 31-0174), зміщеними на 0.5 градуса на шкалі 2Θ в напрямку вищих кутів.

Діелектричні параметри твердих розчинів $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ при кімнатній температурі на частоті 1 МГц

Склад	ϵ	$\text{tg}\delta$
Ln = La ($x = 0.05$)	11000	0.19
Ln = La ($x = 0.07$)	12000	0.31
Ln = Nd ($x = 0.05$)	15000	0.31
Ln = Nd ($x = 0.07$)	14500	0.47

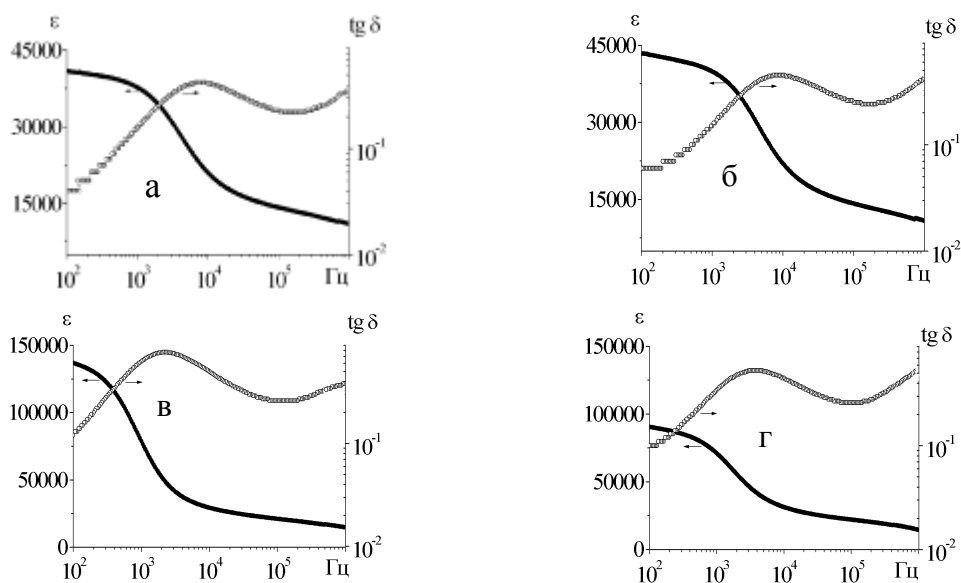

Рис. 2. Діелектричні спектри, зняті з полікристалічних зразків $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$, спечених при 1400°C , для $\text{Ln} = \text{La}$ (а, б), $\text{Ln} = \text{Nd}$ (в, г) при $x=0.05$ (а, б) та $x=0.07$ (б, г).

ня ϵ . Проте високі ϵ , притаманні Nd-вмісним твердим розчинам, супроводжуються також високими значеннями $\text{tg}\delta$ ($\approx 0.3\text{--}0.5$). Суттєве збільшення діелектричних втрат твердих розчинів $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$, яке спостерігається при збільшенні ступеня заміщення (x) або зменшенні розміру йона заміщення (Nd замість La), пов'язане, ймовірно, із ростом ангармонізму коливань кристалічної комірки BaTiO_3 , що виникає внаслідок різниці в розмірах йонів у еквівалентних кристалографічних положеннях [11].

Аналіз температурних залежностей діелектричних параметрів ϵ та $\text{tg}\delta$ (рис. 3) вказує на те, що в обох випадках — $\text{Ln} = \text{La}$ ($x=0.07$) та $\text{Ln} = \text{Nd}$ ($x=0.05$) — область фазового переходу у спонтанно поляризований стан знаходиться при температурах, нижчих за кімнатну. В області температур, близьких до кімнатної, величина діелектрич-

ної проникності $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ зменшується у відповідності до закону Кюрі–Вейса, тобто пропорційно до $1/T$. Така поведінка $\epsilon(T)$ є характерною для параелектриків поблизу області фазового переходу. При цьому максимальна величина діелектричної проникності (ϵ_{max}) в області переходу помітно вища у випадку $\text{Ln} = \text{Nd}$ ($\epsilon = 8000\text{--}16000$). В той же час температурні залежності діелектричних втрат для даних твердих розчинів практично не відрізняються (рис. 3, криві 1' та 2'): величина $\text{tg}\delta$, визначена на частоті 1 МГц, знаходиться в межах $\text{tg}\delta = 0.3\text{--}0.4$ при зміні температури від 20 до 200°C .

Отримані експериментальні дані вказують на значний потенціал твердих розчинів $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ з точки зору їх використання при створенні нових радіочастотних матеріалів з високою діелектричною проникністю та низькими діелектричними втратами. Такі матеріали будуть визначатися невисокою вартістю вихідних реагентів (BaCO_3 , TiO_2), простою технологією отримання (низькі температури спікання, незначний час витримки, спікання проводиться у повітряній атмосфері) та надвисокими значеннями діелектричної проникності: $\epsilon = 8000\text{--}16000$, що дозволить ефективно вирішувати питання мікромініатюризації сучасної електронної апаратури.

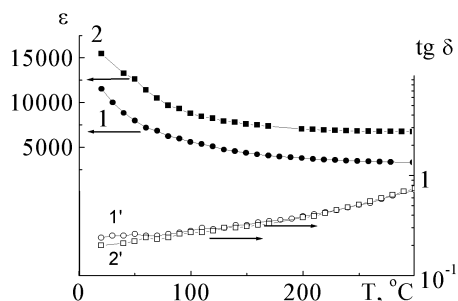

Рис. 3. Температурні залежності ϵ (1, 2) та $\text{tg}\delta$ (1', 2') у твердих розчинів $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ на частоті 1 МГц для $\text{Ln} = \text{La}$ ($x=0.07$) (1, 1') та $\text{Ln} = \text{Nd}$ ($x=0.05$) (2, 2').

РЕЗЮМЕ. Исследована структура и свойства твердых растворов $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ ($\text{Ln} = \text{La}, \text{Nd}$) при $0.05 \leq x \leq 0.07$. Установлено уменьшение объема элементар-

ной ячейки и степени тетрагональности с ростом x . Показано, что увеличение степени замещения приводит к смещению фазового перехода в область более низких температур. Это сопровождается увеличением максимального значения диэлектрической проницаемости (ϵ_{max}) вблизи фазового перехода. При $0.05 \leq x \leq 0.07$ независимо от типа р.з.э. переход в спонтанно-поляризованное состояние наблюдается ниже комнатной температуры. В параэлектрической области синтезированные материалы демонстрируют высокие значения диэлектрической проницаемости ($\epsilon \approx 12000$ — 16000 на частоте 1 МГц) и незначительные диэлектрические потери ($\text{tg}\delta \approx 2$ — $4 \cdot 10^{-1}$).

SUMMARY. Structure and properties of solid solutions $\text{Ba}_{1-x}\text{Ln}_x\text{Ti}_{1-x/4}\text{O}_3$ ($\text{Ln} = \text{La}, \text{Nd}$) have been investigated at $0.05 \leq x \leq 0.07$. Both the unit cell volume and tetragonality factor have been found to decrease with x . An increase in the substitution degree was shown to shift the phase transition towards lower temperatures. This is accompanied by increasing maximum value of permittivity (ϵ_{max}) in the vicinity of the phase transition. When $0.05 \leq x \leq 0.07$ regardless of the rare-earth element the transition to spontaneously polarized state is observed below the room temperature. In the paraelectric state the synthesized materials demonstrate high values of permittivity

($\epsilon \approx 12000$ — 16000 at the frequency of 1 MHz) and low dielectric loss ($\text{tg}\delta \approx 2$ — $4 \cdot 10^{-1}$).

1. *Hippel A.R.* In *Dielectrics and Waves*. -Wiley: New York, 1954.
2. *Smolenskii G.A., Isupov V.A.* // *Zhurn. Tekhn. Fiziki*. -1954. -**24**, № 1375. -P. 20—211.
3. *Rupprecht G., Bell R.O.* // *Permittivity of Ferroelectrics*, *Phys. Rev.* -1964. -**135**, № A748. -P. 145—150.
4. *Sakabe Y., Minai K., Wakino K.* // *Jpn. J. Appl. Phys. Suppl.* -1981. -**20**, № 20, -P. 147—150.
5. *Kishi H., Mizuno Y., Chazono H.* // *Jpn. J. Appl. Phys.* -2003. -**42**, № 1. -P. 1—15.
6. *Dreksler O., Shat V.K.* // *Conf. British Ceram. Soc. and the Nederlandse Keramische Vereniging*, 26–30 June 1961, Oxford (UK). -P. 48—59.
7. *Sakabe Y., Wada N., Hiramatsu T., Tonogaki T.* // *Jpn. J. Appl. Phys.* -2002. -**41**, № 11B. -P. 6922—6925.
8. *Morrison F.D., Sinclair D.C., Skakle J.M.S., West A.R.* // *J. Amer. Ceram. Soc.* -1998. -**81**. -P. 1957.
9. *Morrison F.D., Sinclair D.C., Skakle J.M.S., West A.R.* // *Ibid.* -1998. -**81**, № 7. -P. 1957—1960.
10. *Поплавко Ю.М.* Фізика діелектриків. -Київ: Виш. шк., 1980.
11. *Belous A.G., Ovchar O.V., Valant M., Suvorov D.* // *J. Appl. Phys.* -2002. -**92**, № 7. -P. 3917—3922.

Інститут загальної та неорганічної хімії
ім. В.І. Вернадського НАН України, Київ

Надійшла 26.05.2008

УД 541.128.3 + 542.943.7

В.Я. Забуга, Г.Г. Цапюк, В.Є. Діюк, А.В. Яцимирський

КАТАЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ОКСИДІВ КОБАЛЬТУ В РЕАКЦІЇ ОКИСНЕННЯ САЖІ

Досліджено окиснення сажі киснем повітря у присутності оксидів кобальту при атмосферному тиску в діапазоні температур 673 — 723 К. Визначено константи швидкості каталітичного процесу. Одержано порівняльні характеристики активності оксидів кобальту, марганцю і міді.

У попередніх роботах [1, 2] нами запропонований варіант визначення константи швидкості каталітичної реакції вуглецю сажі з киснем повітря шляхом вичленення реакції із сумарного процесу і оцінена активність оксидів марганцю та міді в реакції окиснення сажі. За міру активності приймалося відношення констант швидкості каталітичного і некаталітичного процесів.

У даній роботі досліджено каталітичну активність кобальту в реакції окиснення сажі марки К354 з питомою поверхнею $88 \text{ м}^2 \cdot \text{г}^{-1}$ і зольністю 0.05 % мас. Як і в попередніх роботах, константу швид-

кості каталітичного процесу k_Z оцінювали вичлененням її з ефективної константи k_{ef} , що характеризує сумарний процес і визначається при обробці експериментальної кінетичної кривої. Експеримент виконували при малому вмісті каталізатора в зразку. Каталізатор вводили змочуванням сажі водним розчином ацетату кобальту, що сприяє рівномірному його розміщенню на поверхні часточок сажі у вигляді йонів, а після висушування і термічного розкладу солі — у вигляді молекул оксиду.

Константу швидкості каталітичного процесу розраховували за формулою:

© В.Я. Забуга, Г.Г. Цапюк, В.Є. Діюк, А.В. Яцимирський, 2008